

Katarzyna Zajda

Innowacje społeczne a włączanie mieszkańców wsi w proces jej odnowy*

Streszczenie: Jednym z celów odnowy wsi jest włączanie mieszkańców w proces jej przeobrażeń. Do jego realizacji mogą przyczynić się nie tylko projekty finansowane (w ostatnich latach) ze środków poszczególnych Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich, lecz także inne, w tym te, które można określić mianem innowacji społecznych. Celem artykułu było ukazanie związku między wdrażaniem przez wiejskie instytucje publiczne innowacji społecznych a realizacją tak określonego celu odnowy wsi. W tekście zaprezentowano wybrane rezultaty badania przeprowadzonego na losowej próbie 330 instytucji publicznych z gmin wiejskich. Postawiono w nim dwa pytania. Czy te instytucje, które wdrażały innowacje społeczne, wyróżniały się wyższym poziomem włączania mieszkańców w realizację działań podejmowanych na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów społecznych? Na czym polegało ich włączanie we wdrażanie innowacji społecznych? Poddano analizie dane empiryczne pozyskane dzięki realizacji ankiety internetowej oraz dwa przykłady innowacji społecznych (zidentyfikowane dzięki przeprowadzonym wywiadam swobodnym z przedstawicielami instytucji publicznych). Instytucje, które wdrażały innowacje społeczne, cechowały się wyższym poziomem włączania mieszkańców gminy w działania na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów społecznych. Angażowały mieszkańców w różne etapy wprowadzania innowacji, wykraczając poza schemat, w którym dostarczają usługę, a mieszkańcy wyłącznie są jej odbiorcami. Innowacje społeczne przyczyniały się do realizacji celu odnowy wsi, jakim jest włączanie mieszkańców w proces rozwiązywania problemów społecznych.

Słowa kluczowe: odnowa wsi, innowacje społeczne, instytucje publiczne, włączanie mieszkańców.

Dr hab. Katarzyna Zajda, prof. UŁ, Uniwersytet Łódzki, Katedra Socjologii Wsi i Miasta, ul. Rewolucji 1905 r. 41/43, 90-214 Łódź, e-mail: katarzyna.zajda@uni.lodz.pl, ORCID 0000-0001-5568-3644.

* W artykule zaprezentowano wybrane rezultaty projektu badawczego pt. „Lokalne systemy innowacji społecznych na wsi” (nr projektu 015/19/D/HS6/00690) finansowanego (w latach 2016–2021) przez Narodowe Centrum Nauki w Krakowie na podstawie umowy nr UMO-2015/19/D/HS6/00690, decyzji nr DEC-2015/19/D/HS6/00690.

Utwór dostępny jest na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe.
[Creative Commons CC BY 4.0.](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

1. Wprowadzenie

Odnowa wsi oznacza zarówno jej wyjście z kryzysu, jak i powrót do takich wartości, jak wspólnotowość (zob. Wolski 2017; Pospěch 2014). Nie jest to zwrot ku jakiejś mitycznej idylli, w której żyło się lepiej. To raczej – i tak rozumiem znaczenie odnowy wsi w niniejszym opracowaniu – dążenie do zminimalizowania różnorodnych problemów, z którymi wieś się zmagą, i przezwyciężenie różnego rodzaju deficytów utrwalających przez pokolenia jej obraz jako gorszego miejsca do życia (zob. Leszczyński 2020). To proces, w którym biorą aktywny udział mieszkańcy wsi (zob. Kaleta 1992). Jego realizacja nie sprowadza się wyłącznie do wdrażania projektów finansowanych w ramach poszczególnych edycji Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW).

Znacząca część przedsięwzięć odnowy wsi realizowanych w Polsce dotyczy infrastruktury społecznej, w tym modernizacji świetlic, domów kultury, szkół, obiektów sportowych, turystycznych i rekreacyjnych¹ (Wolski 2017). W wielu krajach od tego rodzaju inwestycji rozpoczynano jej realizację, z czasem wdrażając działania poświęcone zachowaniu dziedzictwa kulturowego wsi, jej tożsamości, aktywizacji społeczności lokalnych, włączeniu ich w proces zarządzania rozwojem lokalnym (zob. Heffner 2007). Kompleksowe podejście do odnowy wsi oznaczało ostateczne przewartościowanie paradygmatu modernizacyjnego (generowane m.in. koniecznością wsparcia rozwoju pozarolniczych funkcji wsi) (zob. Kaleta 2007). Jak podkreśla Oskar Wolski, współcześnie celem odnowy wsi jest zarówno ulepszanie infrastruktury wsi, zagospodarowanie jej przestrzeni, jej rozwój ekonomiczny, dbałość o zachowanie tożsamości², jak i zapobieganie negatywnym zjawiskom społecznym (Wolski 2017, s. 135).

Zapobieganiu tym zjawiskom, minimalizowaniu problemów społecznych służy wdrażanie lokalnych innowacji społecznych – takich, których celem nie jest całkowita, radykalna zmiana systemu rozwiązywania problemów społecznych, lecz odpowiedź na te dotyczące mieszkańców konkretnych jednostek terytorialnych (np. gmin wiejskich) (zob. Marques, Morgan, Richardson 2017). Innowacje te są wdrażane przez podmioty lokalne – organizacje pozarządowe i instytucje publiczne (Zajda 2022a; 2022b; Kazepov, Colombo, Sarius 2020a; 2020b). Samodzielnie lub we współpracy z innymi podmiotami (lokalnymi oraz pozalokalnymi) mogą one dążyć do zmiany społecznej w lokalnych praktykach rozwiązywania problemów

¹ Do pozostałych kategorii projektów realizowanych w zakresie odnowy wsi Wolski zaliczył: infrastrukturę transportową; sacrum; dziedzictwo kulturowe; promocję, produkty lokalne i imprezy kulturalne; kapitał ludzki i społeczny; zagospodarowanie przestrzeni publicznych (Wolski 2017, s. 25–26).

² Autor użył określenia „rozwój/filozofia bieżącego funkcjonowania wsi zachowującej jej wartości i wpływającej na ich jakość” (Wolski 2017, s. 135).

społecznych, to jest do zmiany w obszarze zjawisk, które przez samych lokalnych aktorów zostały określone mianem problemów społecznych (Miś 2008). Lokalne innowacje społeczne (definiowane w niniejszym artykule jako alternatywne w skali lokalnej praktyki rozwiązywania problemów społecznych) mogą przyczynić się do realizacji celów odnowy wsi. Po pierwsze, minimalizując problemy społeczne, a jak podkreśla Maria Halamska więcej niż 1/3 część wiejskiego terytorium Polski zajmują gminy problemowe cechujące się m.in. niekorzystnymi procesami demograficznymi (emigracje ludności, starzejące się społeczeństwo, niski przyrost naturalny), bezrobociem, niskim poziomem kapitału ludzkiego i społecznego (Halamska 2018, s. 75–76; Jeziorska-Biel, Wójcik 2017). Po drugie, aktywizując mieszkańców wsi do uczestnictwa w rozwiązywaniu problemów społecznych, które dotyczą ich oraz innych osób zamieszkujących gminę. Andrzej Kaleta (2007) zaznaczał, że aktywizacja społeczności lokalnych należy do najważniejszych celów odnowy wsi, który zresztą bardzo trudno osiągnąć.

W niniejszym opracowaniu stawiam dwa pytania. Czy instytucje publiczne z gmin wiejskich (kluczowe dla rozwiązywania lokalnych problemów społecznych) wdrażające innowacje społeczne (takie jak urzędy gmin) wyróżniają się włączaniem mieszkańców w proces rozwiązywania dotyczących ich problemów społecznych? Na czym polega włączanie tych mieszkańców we wdrażanie innowacji społecznych? Odpowiedź na te dwa pytania pozwoli wyprowadzić wnioski dotyczące znaczenia innowacji społecznych dla osiągnięcia celu odnowy wsi, jakim jest włączanie mieszkańców w proces rozwiązywania dotyczących ich problemów społecznych.

2. Innowacyjność projektów odnowy wsi a wdrażanie innowacji społecznych przez wiejskie instytucje publiczne

Problem innowacyjności projektów wdrażanych ze środków PROW przeznaczonych na realizację celów odnowy wsi został już poruszony w rodzimej literaturze przedmiotu. Z analiz Wolskiego (2018) przeprowadzonych na próbie 508 takich projektów wynikało, że jedynie do ok. 2% z nich można było przypisać innowacyjność³ (zgodnie z zaprezentowanym przez autora sposobem rozumienia tego pojęcia nawiązującym do typologii trajektorii wykorzystania zasobów lokalnych zaproponowanej przez Sylwię Michalską i Katarzynę Zajdę [Michalska, Zajda 2011]).

Władze lokalne nie były zainteresowane realizacją projektów innowacyjnych. Traktowały program odnowy wsi jako dodatkowe źródło finansowania zadań

³ W projektach innowacyjnych wykorzystywano zasoby specyficzne dla danego terytorium (sołectwa) lub ogólne (powszechnie występujące), ale w unikatowy sposób. Dokonywano również ponownie waloryzacji zasobów, nadając im nowe funkcje, a w niektórych przypadkach podejmując próbę stworzenia zupełnie nowych (Wolski 2018, s. 12).

samorządu⁴ (Wolski 2018). Inwestycje infrastrukturalne były wykonywane przez firmy wyłonione w postępowaniach przetargowych. Mieszkańcy najczęściej nie uczestniczyli w ich realizacji. Mogli korzystać z nowej infrastruktury, choć jak zauważa Ryszard Kamiński (2013), czasami było to utrudnione. Pięknie wyremontowane i wyposażone świetlice wiejskie albo zamykano w związku z brakiem środków na ich funkcjonowanie, albo wynajmowano przede wszystkim na potrzeby uroczystości rodzinnych.

Zagrożeniem dla odnowy wsi okazało się (paradoksalnie) uzyskanie możliwości realizacji jej celów ze środków Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich”, a później kolejnych edycji PROW. Oddolne przygotowywanie planów odnowy miejscowości zastąpiono aktywnością urzędników i schematycznym powielaniem utworzonych dokumentów. Mieszkańców nie angażowano w diagnozowanie lokalnych potrzeb i problemów społecznych (Kamiński 2007; Wilczyński 2007). Nie oznaczało to jednak niepowodzenia konkretnych inwestycji – budowy placów zabaw, chodników czy remontów świetlic wiejskich. W przypadku innowacji społecznych ceną za wykluczenie mieszkańców z procesu diagnozowania problemów społecznych i poszukiwania dla nich rozwiązań mogło być fiasko całego przedsięwzięcia (Spacek i in. 2021). Ich wdrożenie wymaga bowiem zdefiniowania problemu społecznego z uwzględnieniem perspektywy osób, które go doświadczają, czasami udostępnienia przez nich wiedzy ukrytej związanej z jego specyfiką (Davies, Simon 2012). Redukuje to ryzyko odrzucenia innowacji jako działania nieakceptowanego społecznie (Krasnopolskaya, Meijs 2019). W związku z powyższym można zaryzykować przypuszczenie, iż ich wdrażanie wymusza aktywizację społeczności lokalnych.

Różni aktorzy społeczni mogą być zaangażowani we wdrażanie lokalnych innowacji społecznych – zarówno podmioty publiczne, jak i reprezentujące sektor społeczny (przede wszystkim organizacje pozarządowe). Tym pierwszym przypisuje się mniejszą aktywność w tym zakresie, mając na uwadze specyfikę ich funkcjonowania. Instytucje te są zobligowane do powielania zrutynizowanych działań, a nie do ich zmiany. Nie oznacza to, że nie mogą realizować innowacji społecznych. Z badań prezentowanych przeze mnie na łamach kwartalnika *Wieś i Rolnictwo* wynika, iż doświadczenie w ich wdrażaniu w 2018 r. posiadało 17,27% instytucji publicznych z gmin wiejskich. Problem w tym, że blisko połowa z tych innowacji (dokładnie 47,37%) była wdrażana z pominięciem współpracy z innymi

⁴ Problem „nieinnowacyjności” projektów odnowy wsi pogłębiały ujednolicone dla całego województwa kryteria finansowania przedsięwzięć, a więc te same dla wszystkich sołectw, niezależnie od ich specyfiki (Wolski 2018).

podmiotami (w tym z organizacjami pozarządowymi), co mogło oznaczać, iż wiele z nich reprezentowało tzw. *locally bounded social innovations*, a więc te, które pojawiają się i znikają, nie wnosząc długofalowych efektów w zakresie rozwiązywania lokalnych problemów społecznych⁵ (Zajda 2022b). Niemniej jednak instytucje publiczne wdrażają tego rodzaju innowacje, a zatem za ich pośrednictwem mogą realizować cele odnowy wsi.

3. Metodologia badania

Zamierzeniem przeprowadzonej analizy było zweryfikowanie, czy włączanie mieszkańców gminy w działania na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów społecznych wyróżnia instytucje publiczne posiadające doświadczenie we wdrażaniu innowacji społecznych, oraz wskazanie, na czym polega ich udział w procesie wdrażania tych innowacji.

W artykule zostały zaprezentowane wybrane rezultaty projektu badawczego pt. „Lokalne systemy innowacji społecznych na wsi” poświęconego innowacjom społecznym realizowanym na polskiej wsi. Przeprowadzono w nim badanie ilościowe, wykorzystując metodę sondażową i technikę ankiety internetowej. Ankiety kierowano do urzędów gmin kierowanych przez wójtów gmin⁶ (odgrywających kluczową rolę w realizacji odnowy wsi ze środków poszczególnych edycji PROW). Ankieta składała się z pytań, na podstawie których zbudowano indeks włączania przez instytucje publiczne mieszkańców w działania na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów społecznych (IWM). W jego skład wchodziły cztery zmienne. Przez włączanie rozumiano wszelkie faktycznie podejmowane aktywności (sformalizowane i niesformalizowane) wykraczające poza informowanie

⁵ Warto odnotować, iż współpraca między instytucjami publicznymi a organizacjami pozarządowymi nie była podejmowana nawet wtedy, kiedy na terenie gminy działała organizacja cechująca się wysokim poziomem zasobów ludzkich i finansowych, to jest angażująca stały personel, pozyskująca środki na działalność ze źródeł innych niż samorządowe (Zajda, Mazurek 2022). Innymi słowy, w złożonej rzeczywistości społecznej wiele czynników wpływa na to, czy organizacje pozarządowe i instytucje publiczne będą współpracowały. Bywa, że jednym z ważniejszych są nieformalne sieci kontaktów czy też preferowanie przez przedstawicieli instytucji publicznych tych organizacji, które gwarantują utrzymanie lokalnego *status quo*, brak aktywności, która mogłaby doprowadzić do wyłonienia nowych liderów społecznych zainteresowanych np. kandydowaniem w następnych wyborach samorządowych na urząd wójta czy radnego.

⁶ W ankiecie zawarto pytanie dotyczące wdrożenia przez instytucję publiczną lokalnych innowacji społecznych, tj.: „Czy w celu rozwiązania problemów społecznych dotyczących mieszkańców gminy instytucja zrealizowała jakieś działania, które można określić jako nietypowe, niestandardowe, odstające od powszechnie stosowanej na obszarze tej gminy praktyki w zakresie rozwiązywania problemów społecznych?” oraz pytanie: „Czy realizując te działania, instytucja współpracowała (formalnie lub nieformalnie) z jakąś organizacją lokalną?”

mieszkańców o działaniach, które mają być podjęte na rzecz minimalizowania dotykających ich problemów społecznych. Do tych aktywności należały:

- diagnozowanie problemów społecznych przy udziale mieszkańców, w tym przeprowadzanie badań ilościowych lub jakościowych dotyczących opinii mieszkańców na temat lokalnych problemów społecznych, organizowanie spotkań w celu wypracowania nowatorskiego pomysłu na rozwiązanie/zminimalizowanie lokalnego problemu, konsultowanie (formalne lub nieformalne) z mieszkańcami pomysłów na rozwiązanie jakiegoś problemu;
- włączanie mieszkańców gminy (którzy nie są urzędnikami zatrudnionymi w urzędzie gminy lub pracownikami ośrodka pomocy społecznej) w realizację działań na rzecz minimalizowania lokalnych problemów społecznych (zwłaszcza w przedsięwzięcia, w których osoby te uczestniczą jako wykonawcy usługi, podmioty monitorujące jej wdrażanie i ewaluujące jej rezultaty);
- ocena przez instytucję publiczną swojej aktywności w zakresie włączania mieszkańców gminy w działania na rzecz rozwiązywania dotykających ich problemów społecznych;
- zamierzenia instytucji dotyczące podjęcia dodatkowej aktywności służącej temu włączaniu⁷.

Zebrane dane poddano analizie statystycznej w programie SPSS Statistics 24.0. Wartości współczynnika rzetelności alfa Cronbacha powyżej 0,50 uznano za akceptowalne, a powyżej 0,70 za wysokie. Moc dyskryminacyjną pozycji powyżej 0,20 uznano za akceptowalną. Istotność statystyczną wyników przyjęto na poziomie $\alpha = 0,05$. Poziom zbudowanego indeksu określono poprzez przeliczenie wyniku surowego na skalę 0–100⁸. W analizie wykorzystano test U Manna-Whitneya.

Badanie ilościowe realizowano w 2018 r. na próbie 330 losowo dobranych gmin wiejskich⁹. Wzięło w nim udział 330 przedstawicieli gmin wiejskich (wójtów, sekretarzy, kierowników gminnych ośrodków pomocy społecznej) (zob. Zajda 2022b).

⁷ Moc dyskryminacyjna wszystkich pozycji wynosiła od 0,35 do 0,53. Potwierdzono rzetelność indeksu, wartość współczynnika alfa Cronbacha wynosiła 0,67.

⁸ Wynik przeliczony skategoryzowano według skali decylowej dzielącej wyniki na pięć równych części. Przyjęto, że przedział 0–20 to wynik bardzo niski, 21–40 to wynik niski, 41–60 to wynik przeciętny, 61–80 to wynik wysoki, a przedział 81–100 to wynik bardzo wysoki. Statystyka testu Shapiro-Wilka wykazała brak zgodności rozkładu badanych zmiennych z rozkładem normalnym.

⁹ Jednostką losowania była gmina wiejska. Ze zbioru 1559 gmin wiejskich wylosowano reprezentatywną próbę 311 gmin (przy założeniu poziomu ufności $\alpha = 0,95$ i błędu maksymalnego $p = 0,05$). Dobór próby miał charakter warstwowy. Funkcję warstw spełniały województwa. Aby zapewnić każdej gminie jednakowe prawdopodobieństwo dostania się do próby, zdecydowano się na alokację proporcjonalną, tzn. zadbano o to, by w próbie odwzorowane zostały proporcje poszczególnych warstw w stosunku do liczebności populacji generalnej (zob. Zajda 2022b).

Analizie zostaną poddane również dwa przykłady innowacji społecznych. Celem realizacji pierwszej było zwiększenie aktywności zawodowej bezrobotnych mieszkańców wsi oraz wzrost integracji mieszkańców gminy (nie tylko wąskiej grupy ostatecznych beneficjentów projektu). W drugim przypadku innowacja odpowiadała na problem niesamodzielności osób starszych. Jej celem był również wzrost aktywności społecznej osób, które nie były odbiorcami realizowanej usługi.

Wywiady swobodne przeprowadzono w październiku 2019 r. z respondentkami zaangażowanymi w realizację innowacji społecznej przez instytucję publiczną (urząd gminy lub gminny ośrodek pomocy społecznej). Do badania jakościowego dobierano instytucje publiczne, których przedstawiciele deklarowali wdrażanie co najmniej jednej innowacji społecznej¹⁰.

4. Rezultaty badania

Instytucje publiczne wdrażające innowacje społeczne wyróżniał wyższy poziom włączania mieszkańców wsi w rozwiązywanie dotyczących ich problemów. Minimalizowało to ryzyko niepowodzenia podejmowanych przedsięwzięć, choćby poprzez błędną identyfikację i diagnozę problemu społecznego.

Wysokim poziomem włączania mieszkańców gminy w rozwiązywanie problemów społecznych cechowała się prawie połowa badanych instytucji – 48,5%. Nie był to warunek wystarczający do wdrożenia innowacji społecznej (skoro niespełna 1/5 ogółu tych instytucji takie innowacje wdrażała) (rysunek 1).

Warto podkreślić, iż nieco ponad 70% respondentów zadeklarowało, że reprezentowana przez nich instytucja podejmowała działania służące włączaniu mieszkańców gminy w proces planowania działań, które zamierzano realizować na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów społecznych. Mieszkańcy mogli uczestniczyć w diagnozowaniu problemów (co jest często wymogiem przy pozyskiwaniu różnego rodzaju środków na działanie) w bardzo różny sposób – wypełniając ankiety internetowe, rozmawiając z pracownikami ośrodka pomocy społecznej lub uczestnicząc w spotkaniach, w czasie których analizowano problemy lokalne. Obywatele razem z władzami lokalnymi mogli poszukiwać nowatorskich rozwiązań lub tylko dostarczać informacji, które były ku temu niezbędne.

¹⁰ Podjęto próbę kontaktu z przedstawicielami wszystkich instytucji publicznych, które miały wdrażać innowacje społeczne (to jest z 57). Jednak bardzo duży odsetek odmów sprawił, iż wywiady udało się przeprowadzić z 13 respondentami. Najczęstszym powodem odmowy udziału w nich był brak czasu, zdarzało się jednak, że rozmówcy nie przypominali sobie swojego udziału w poprzednim badaniu (realizowanym w 2018 r.) i nie chcieli rozmawiać o swojej działalności albo też podkreślali, iż zawiera ona z trudem wypracowane elementy autorskiego *know-how*, którym nie zamierzają się dzielić z innymi.

Tabela 1. Zależność między wdrożeniem lokalnych innowacji społecznych przez instytucje publiczne a indeksem włączania mieszkańców w działania na rzecz rozwiązywania problemów społecznych

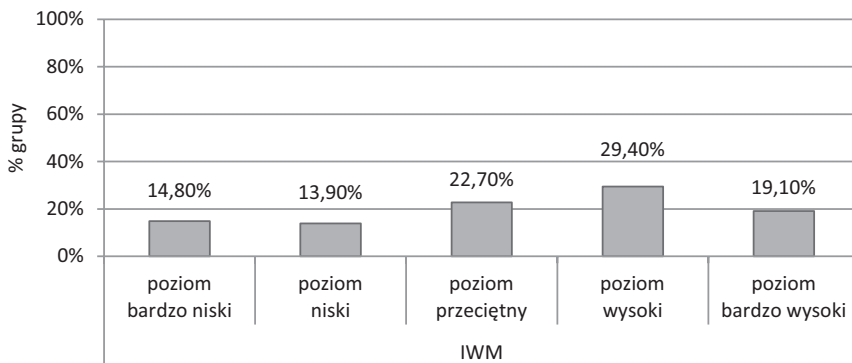
Table 1. The relationship between the implementation of local social innovations by public institutions and the index of involving residents in activities aimed at solving social problems

	Realizacja działań nietypowych				Istotność różnic	
	Nie <i>n</i> = 273		Tak <i>n</i> = 57		<i>U</i>	<i>p</i>
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>		
Włączanie mieszkańców w działania na rzecz rozwiązywania ich problemów (IWM)	2,07	1,30	3,04	1,13	4459,50	0,001

n – liczebność, *M* – średnia, *SD* – odchylenie standardowe, *U* – statystyka testu U Manna-Whitneya, *p* – istotność

Źródło: opracowanie własne.

Source: own study.

Rysunek 1. Struktura indeksu włączania mieszkańców w działania na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów społecznych (IWM)

Figure 1. The structure of the index of involving residents in activities aimed at solving social problems affecting them (IWM)

Źródło: opracowanie własne.

Source: own study.

Z żadnej z form włączania mieszkańców w planowanie działań na rzecz rozwiązywania dotyczących ich problemów społecznych nie skorzystało prawie 30% instytucji publicznych. Dodatkowo ok. 25% instytucji nie włączało ich w realizowane przedsięwzięcia, przypisując im wyłącznie rolę odbiorców oferowanych usług.

Tabela 2. Aktywność instytucji publicznych na rzecz włączania mieszkańców gminy w rozwiązywanie dotykających ich problemów społecznych**Table 2.** Activeness of public institutions for involving residents of the municipality in solving social problems affecting them

		<i>n</i>	%
P1. Czy instytucja kiedykolwiek podejmowała działania służące włączaniu mieszkańców gminy w proces planowania działań, które zamierza realizować na rzecz rozwiązywania dotykających ich problemów społecznych?	Nie	98	29,70%
	Tak	232	70,30%
P2. Czy zazwyczaj instytucja włącza mieszkańców gminy w działania, które realizuje na rzecz rozwiązywania dotykających ich problemów społecznych?	Nie	83	25,15%
	Tak	247	74,85%
P3. Czy instytucja na bieżąco ocenia swoją aktywność w zakresie włączania mieszkańców gminy w działania na rzecz rozwiązywania dotykających ich problemów społecznych?	Nie	169	51,21%
	Tak	161	48,79%
P4. Czy w najbliższym czasie instytucja zamierza podjąć jakieś dodatkowe aktywności służące włączaniu mieszkańców gminy w działania na rzecz rozwiązywania dotykających ich problemów społecznych?	Nie	231	70,00%
	Tak	99	30,00%

Źródło: opracowanie własne.

Source: own study.

Instytucje te mają ograniczone możliwości wdrażania innowacji społecznych, zwłaszcza gdy nie oceniają swojej aktywności w tym zakresie (a takich działań nie podejmowała ok. połowa badanych instytucji publicznych). Co więcej, 3/4 z nich w ogóle nie zamierzało podejmować dodatkowych przedsięwzięć, by zwiększyć poziom włączania mieszkańców w rozwiązywanie lokalnych problemów społecznych (tabela 2).

Wychodzenie poza schemat „instytucja publiczna – dostarczyciel usługi” i „mieszkaniec – jej odbiorca” nie jest łatwe. Szacując możliwość jego zmiany, należy mieć na uwadze chociażby zagrożenia biurokratyzacji, z którymi urzędnicy mierzą się każdego dnia (Kaleta 2007). Są oni zobligowani do tego, by swoją aktywność w określony, szablonowy sposób ująć w projekt – zespół działań realizowanych w określonym czasie przy wykorzystaniu założonych środków. Włączanie mieszkańców w jego realizację w charakterze innym niż odbiorców wsparcia bywa postrzegane jako bardzo ryzykowne, zwłaszcza gdy może skutkować problemami z rozliczeniem projektu. Co więcej, również organizacje pozarządowe, realizując działania własne, częściej postrzegają mieszkańców jako

odbiorców wsparcia i obserwatorów niż współorganizatorów i aktywnych uczestników (Piszczek, Knieć, Marcysiak 2022, s. 62). Wśród przyczyn tego zjawiska wymienić można nadal dość niski poziom zaangażowania społecznego Polaków (Misztal 2015). Co prawda z ostatnich badań CBOS-u wynika, iż w organizacjach obywatelskich działa 40% Polaków, ale katalog tych organizacji jest niezwykle szeroki (uwzględnia np. związki zawodowe, ochotnicze straże pożarne, partie i stowarzyszenia polityczne). Tak określoną aktywność sformalizowaną mieszkańców wsi wykazują najrzadziej (w porównaniu z mieszkańcami miast różnej wielkości). Niemniej jednak ich zaangażowanie w pracę społeczną (uwzględniające aktywność w organizacjach obywatelskich oraz dobrowolną i nieodpłatną pracę na rzecz swojej społeczności lokalnej lub osób potrzebujących) dorównuje zaangażowaniu mieszkańców mniejszych miast, choć to ci z największych są aktywni w największym stopniu (Feliksiak 2022). Niezmiennie najmniejszą aktywność społeczną wykazują osoby oceniające jako złe własne warunki materialne oraz te o najniższym poziomie wykształcenia (Feliksiak 2022), czyli osoby, które częściej doświadczają problemów społecznych, na których zaangażowaniu inicjatorom innowacji społecznych szczególnie zależy.

Na czym polegało włączanie mieszkańców wsi we wdrażanie innowacji społecznych? W celu odpowiedzi na to pytanie zostaną zaprezentowane dwa przykłady innowacji społecznych.

Innowację, której celem było zredukowanie poziomu bezrobocia na terenie gminy wiejskiej, wdrożono w Łambinowicach (województwo opolskie, powiat nyski). Polegała ona na przygotowaniu bezrobotnych mieszkańców gminy do roli animatorów kultury i podniesieniu ich umiejętności, które umożliwiłyby pełnienie takiej funkcji. Bezrobotni brali udział w szkoleniach z zakresu animacji i komunikacji interpersonalnej. Przeszkolono ich również z podstaw pracy z trudną młodzieżą, prowadzenia warsztatów kulinarnych i zajęć animacyjnych dla swoich społeczności. Znajdowali oni pracę w jednej z wytypowanych przez urząd gminy świetlic wiejskich, mając za zadanie ich „ożywienie”, tj. kreowanie ich oferty (w której skład wchodziły m.in. warsztaty teatralne, kulinarne, rękodzielnicze, zajęcia rekreacyjne). Innowację wdrażano dzięki współpracy urzędu gminy z Fundacją Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej oraz z powiatowym urzędem pracy. Głównym jej inicjatorem była wyżej wymieniona fundacja. Realizowała ona projekt również w innych gminach. Jego beneficjenci uczestniczyli w monitoringu i ewaluacji przedsięwzięcia. Ich aktywizacja zawodowa miała sprzyjać integracji mieszkańców gminy. Jako przeszkoleni animatorzy mieli wykazać się udziałem w diagnozie problemów lokalnych, tworzeniu usług odpowiadających potrzebom mieszkańców, zachęcać ich do uczestnictwa w różnego rodzaju działaniach, ich współtworzenia, monitoringu i ewaluacji.

Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Wrykach (województwo lubelskie, powiat włodawski) zainicjował wolontariat w związku z problemem niesamodzielnosci osób starszych. W zależności od stopnia niesamodzielnosci i jej rodzaju potrzeby podopiecznych ośrodka były zróżnicowane. W ramach swoich obowiązków zawodowych pracownicy socjalni odwiedzali ich i próbowali zaspokoić te najpilniejsze, najczęściej związane z prowadzeniem gospodarstwa domowego. Czas, jaki mogli poświęcić na pobyt u jednej osoby, był jednak niewystarczający. Świadczone wsparcie nie było zindywidualizowane. Nadmiar obowiązków pracowników socjalnych sprawiał, że wykonywali je dość schematycznie, dbając przede wszystkim o porządek w domu podopiecznego i załatwianie najpilniejszych spraw związanych z prowadzeniem gospodarstwa domowego. Innowacja polegała na tym, że wykonywanie usługi opiekuńczej nad tymi osobami umożliwiono również wolontariuszom – mieszkańcom gminy, osobom w różnym wieku, o różnym wykształceniu, chętnym do pomagania seniorom. Wolontariusze za wykonywaną pracę nie otrzymywali wynagrodzenia. Osobom niesamodzielnym pomagali zarówno w prostych pracach domowych, zakupach, przemieszczaniu się, jak i zaspokajali potrzebę bliskości drugiego człowieka. Po trzech miesiącach wolontariatu wolontariusz, jeśli wykazywał gotowość, był kierowany do innego podopiecznego. Bezpośrednimi odbiorcami wsparcia były niesamodzielnosc osoby starsze. Brały one udział w diagnozowaniu problemu społecznego, uczestnicząc w rozmowach z pracownikami socjalnymi, pod których opieką się znajdowali. Konsultowano również z nimi pomysły współpracy z wolontariuszami. Mieli także realny wpływ na przebieg realizacji innowacji, mogąc wypowiedzieć się na temat swoich bieżących potrzeb, wyrażając opinie o pomagającej im osobie, tym samym uczestnicząc w monitoringu i ewaluacji samej innowacji. W jej realizację włączeni byli również wolontariusze – dostarczyciele wsparcia – pozostający w ścisłym kontakcie z ośrodkiem pomocy (uczestniczący w monitoringu i ewaluacji usługi). Innowacja wzmacniała poziom ich aktywności społecznej i przyczyniała się do popularyzacji idei wolontariatu na terenie gminy.

Obie innowacje odpowiadały na problemy lokalne i oferowały nietypowe w skali gminy rozwiązania. W pierwszym przypadku „ożywiona” dzięki animatorom świetlica wiejska miała stać się miejscem integracji mieszkańców. Choć od integracji do partycypacji społecznej daleko, to nie można odmówić instytucji publicznej, realizującej projekt, gotowości do inkluzji obywateli w działania społeczne. W przypadku drugiej innowacji bardzo wyraźnie podjęto próbę włączania mieszkańców gminy w rozwiązywanie problemów społecznych (pomagano osobom niesamodzielnym, ale też promowano instytucję wolontariatu). W obu sytuacjach innowacja społeczna miała charakter procesowy. Jej efekty były oczekiwane nie tylko bezpośrednio po zakończeniu danego projektu (przeszkolenie animatorów czy zaangażowanie

wolontariuszy w celu pomocy konkretnym osobom niesamodzielnym), lecz także po jego zakończeniu, kiedy to sami mieszkańcy, wykorzystując swoje doświadczenia nabyte dzięki uczestnictwu w projekcie, mogli przyczynić się do zaktywizowania kolejnych.

5. Podsumowanie

Odnowiona wieś zachowuje to, co najcenniejsze, ale nie boi się też wyzwań nowych czasów, nowego modelu rozwoju, w którym lokalna władza i podległe jej instytucje publiczne współpracują z innymi aktorami sceny lokalnej. Są nimi mieszkańcy oraz ich zrzeszenia (sformalizowane i niesformalizowane) występujący nie tyle w roli odbiorców wsparcia, ile współtwórców różnego rodzaju przedsięwzięć. Jak zauważa Edwin Bendyk, w kontekście wzrastających oczekiwań obywateli odnośnie do jakości swojego życia i ograniczonych środków, jakimi dysponują samorządy, by na nie odpowiadać, można przyjąć dwa scenariusze działania: realizować mniej działań lub poszukiwać innowacji, „które umożliwią dbanie o usługi publiczne w bardziej efektywny sposób, m.in. za pomocą innych zasobów niż pieniądze. Te inne zasoby to energia społeczna: organizacje społeczne, społeczeństwo obywatelskie, mieszkańcy” (Bendyk 2022, s. 6). W Polsce nie jest łatwo ją wyzwolić i spożytkować. Choć w teoriach i koncepcjach podkreśla się konieczność aktywizowania mieszkańców wsi, ukazując jej rozliczne korzyści (można tu wskazać np. teorię aktywizacji i rozwoju społeczności lokalnych czy kapitału społecznego, a współcześnie modną koncepcję *smart villages*), to w praktyce albo ten postulat trudno jest wdrożyć, albo po prostu się go pomija, proponując działania pozorne wymuszane przez lokalną biurokratyzowaną *praxis*, zgodnie z którą środki należy pozyskać i rozliczyć, nie narażając się na ryzyko niepowodzenia. Tym bardziej należy docenić realizację każdego nietypowego przedsięwzięcia ukierunkowanego nie tylko na zminimalizowanie jakiegoś lokalnego problemu w krótkim okresie (przeszkolenie bezrobotnych i zapewnienie im choćby tymczasowego miejsca pracy), lecz także na dostarczenie efektów, których być może nawet nie będzie można wykazać przy rozliczeniu konkretnego projektu. Tego rodzaju spoglądaniu w przyszłość (wykraczającą poza przyjęte harmonogramy) sprzyja współpraca instytucji publicznych z innymi podmiotami lokalnymi i pozalokalnymi, w tym z organizacjami pozarządowymi, czego dowodzi jeden z zaprezentowanych przykładów innowacji społecznej i przestrzeń do eksperymentowania rozumiana jako systemowe mechanizmy umożliwiające rozliczenie projektów, w których określonym ryzykiem nie udało się zapobiec. Innymi słowy, odnowiona wieś aktywizująca mieszkańców jest projektem nakreślonym na dziesięciolecie, któremu mogą sprzyjać nie tylko konkretne przedsięwzięcia finansowane ze środków dedykowanych realizacji jej

celów. Są to projekty określane mianem innowacji społecznych, w których specyfikę wpisane jest eksperymentowanie, a zwłaszcza te z nich, gdzie podejmowane są długofalowe działania na rzecz włączania mieszkańców w proces rozwiązywania problemów społecznych.

Bibliografia

- Bendyk E. (2022). Dobrze już było. I co dalej? W: A. Żaczek-Żmijewska (red.). *Zaprojektuj rozwiązanie. Inspiracje dla władz lokalnych* (s. 6–7). Warszawa: Fundacja Batorego.
- Davies A., Simon J. (2012). The value and role of citizen engagement in social innovation. A deliverable of the project: “The theoretical, empirical and policy foundations for building social innovation in Europe” (TEPSIE). European Commission – 7th Framework Programme. Brussels: European Commission, DG Research.
- Feliksiak M. (2022). Aktywność w organizacjach obywatelskich. *Komunikat z badań CBOS*, 41.
- Halamska M. (2018). Wspierać czy zalesiać? Dylematy rozwoju wiejskich obszarów problemowych. *Więś i Rolnictwo*, 3 (180), 69–91. DOI:10.53098/wir032018/03.
- Heffner K. (2007). Fundamenty procesu przemian aktywizacyjnych na obszarach wiejskich. W: M. Kłodziński, M. Błąd., R. Wilczyński (red.). *Odnowa wsi w integrującej się Europie* (s. 51–66). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Jeziorska-Biel P., Wójcik M. (2017). Społeczne i przestrzenne aspekty procesu odnowy wsi (przypadek województwa łódzkiego). *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk*, 267, 121–132. DOI:10.24425/118512.
- Kaleta A. (2007). Odnowa wsi z perspektywy historycznej. W: M. Kłodziński, M. Błąd., R. Wilczyński (red.). *Odnowa wsi w integrującej się Europie* (s. 77–86). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Kaleta A. (1992). Podstawowe założenia odnowy obszarów wiejskich Europy. W: M. Wieruszewska (red.). *Odnowa wsi. Między mitem a nadzieją* (s. 5–17). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Kamiński R. (2013). Czy rozwój infrastruktury społecznej wystarczy do wzrostu kapitału społecznego i aktywizacji polskiej wsi? *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Sociologica*, 44, 173–185.
- Kamiński R. (2007). Odnowa wsi i LEADER. Komplementarność metod rozwoju obszarów wiejskich. W: M. Kłodziński, M. Błąd., R. Wilczyński (red.). *Odnowa wsi w integrującej się Europie* (s. 165–180). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Kazepov Y., Colombo F., Sarius T. (2020a). On elephants, butterflies and lions: Social protection, innovation and investment. W: S. Oosterlynck, A. Novy, Y. Kazepov (red.). *Local Social Innovation to Combat Poverty and Exclusion: A Critical Appraisal* (s. 43–62). Bristol: Policy Press. DOI:10.2307/j.ctvs32tpj.
- Kazepov Y., Colombo F., Sarius T. (2020b). The multi-scalar puzzle of social innovation. W: S. Oosterlynck, A. Novy, Y. Kazepov (red.). *Local Social Innovation to Combat Poverty and Exclusion: A Critical Appraisal* (s. 91–112). Bristol: Policy Press.

- Krasnopolskaya I., Meijs L. (2019). The effect of enabling factors on social innovation in Russian non-profit organisations. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 39 (5/6), 447–463. DOI:10.1108/IJSSP-09-2018-0140.
- Leszczyński A. (2020). *Ludowa historia Polski*. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.
- Marques P., Morgan K., Richardson R. (2017). Social innovation in question: The theoretical and practical implications of a contested concept. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 36 (3), 496–512. DOI:10.1177/2399654417717986.
- Michalska S., Zajda K. (2011). Trajektorie wykorzystania zasobów lokalnych w procesie rozwoju partnerstw terytorialnych. Case study lokalnych grup działania „Dolina Karpia” oraz „Kraina Rawki”. *Więś i Rolnictwo*, 4 (153), 123–138.
- Misztal W. (2015). Dialog obywatelski i innowacyjny rozwój demokracji. W: W. Misztal, A. Kościański, G. Chimiak (red.). *Obywatele wobec kryzysu. Uśpieni czy innowatorzy* (s. 117–128). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Miś L. (2008). Konstruktywizm/konstrukcjonizm w socjologii, pracy socjalnej i terapii. W: L. Miś (red.). *Praca socjalna skoncentrowana na rozwiązaniach* (s. 27–47). Kraków: Instytut Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Piszczek E., Knieć W., Marcysiak T. (2022). *Obywatelskość na peryferiach. Kondycja wiejskich organizacji pozarządowych w opinii jej liderów*. Warszawa: Narodowy Instytut Wolności.
- Pospěch P. (2014). Discursive no man’s land: Analysing the discourse of the rural in the transitional Czech Republic. *Journal of Rural Studies*, 34, 96–107. DOI:10.1016/j.jrurstud.2014.01.006.
- Spacek M., Perlik M., Brnkalakova S., Kluvankova T., Valero D., Nijnik M., Melnykovich M., Lukesch R., Sarkki S. (2021). Social innovation for sustainability transformation and its diverging development paths in marginalised areas. *Sociologia Ruralis*, 61, 344–371. DOI:10.1111/soru.12337.
- Wilczyński R. (2007). 10 lat odnowy wsi w Polsce – droga do celu. W: M. Kłodziński, M. Błąd, R. Wilczyński (red.). *Odnowa wsi w integrującej się Europie* (s. 67–76). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Wolski O. (2018). Problem (nie)innowacyjności w projektach odnowy wsi. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 31, 17–37. DOI:10.18778/1508-1117.31.02.
- Wolski O. (2017). Odnowa wsi jako przedmiot badań. Ewolucja i systematyzacja pojęcia. *Więś i Rolnictwo*, 2 (175), 119–145. DOI:10.53098/wir022017/06.
- Zajda K. (2022a). Współpraca podmiotów lokalnej polityki społecznej a systemy innowacji społecznych w gminach wiejskich. *Więś i Rolnictwo*, 1 (194), 41–55. DOI:10.53098/wir012022/02.
- Zajda K. (2022b). *Wdrażanie innowacji społecznych przez wiejskie organizacje pozarządowe i lokalne grupy działania*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Zajda K., Mazurek D. (2022). Public Institutions and NGOs Cooperation for Social Innovations in Post-Socialist Rural Poland. *Eastern European Countryside*, 14 (4), 623–637. DOI: 10.2478/euco-2022-0031.

Social Innovations and the Inclusion of Rural Residents in the Process of Rural Renewal

Abstract: One of the goals of rural renewal is to involve residents in the process of its transformation. Not only projects financed (in recent years) from the funds of the rural development programmes, but also others, including those projects that can be described as social innovations, can contribute to its implementation. The aim of the article was to show the relationship between the implementation of social innovations by rural public institutions and the implementation one of the goals of rural renewal. The article presented the results of a study conducted on a random sample of 330 public institutions from rural municipalities. Selected empirical data obtained through the implementation of an online survey and two examples of implemented social innovations (identified thanks to unstructured interviews with representatives of public institutions) were analysed. Institutions that implemented social innovations were characterised by a higher level of involvement of residents in activities aimed at solving social problems affecting them. They involved residents in various stages of social innovation implementation, going beyond the scheme in which public institution provide the service, and residents used them. Social innovations contributed to the goal of rural renewal, which is to involve residents in the process of solving social problems.

Keywords: rural renewal, social innovation, public institutions, involving residents.